

АСОЦІАЦІЇ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

У статті аналізується динаміка розвитку наукових поглядів на поняття асоціація. Розглянуто особливості проведення вільного асоціативного експерименту. На основі матеріалів, отриманих у ході експерименту, здійснено порівняльний аналіз лексичного та асоціативного значень суспільно-політичних понять сфери державного управління.

Ключові слова: стимул, реакція, асоціативний експеримент, лексичне значення, асоціативне значення.

В статье анализируется динамика развития научных взглядов на понятие ассоциация. Рассмотрены особенности проведения свободного ассоциативного эксперимента. На основе материалов, полученных в ходе эксперимента, произведен сравнительный анализ лексического и ассоциативного значений общественно-политических понятий сферы государственного управления.

Ключевые слова: стимул, реакция, ассоциативный эксперимент, лексическое значение, ассоциативное значение.

The article analyzes the dynamics of scientific views on the notion of association. The features of the free associative experiment are shown. On the basis of material obtained in the course of the experiment, a comparative analysis of lexical and associative meanings of social and political notions of public administration is made.

Key words: stimulus, reaction, associative experiment, lexical meaning, associative meaning.

Незважаючи на тривалу історію застосування в різних наукових галузях, поняття асоціації не лише не виходить з наукового обігу, а набуває подальшої актуальності. Це можна пояснити тим, що потреба когнітивного вивчення мови вимагає пошуків, відпрацювання та систематизації адекватних засобів отримання та дослідження матеріалу. Тому звернення до асоціації як інструменту роботи цілком виправдане.

Поняття *асоціація* виникло досить давно. Історично його пов'язують з іменами Аристотеля та Платона. Так, Платон згадував про випадки пригадування за схожістю та суміжністю. Аристотель говорив, що образи, які виникають без видимої зовнішньої причини, є продуктами асоціацій. Науковця вважають і творцем першої класифікації асоціацій за подібністю, частковою послідовністю та контрастом. Така древня Аристотелівська класифікація стала основою для наступних багаточисельних класифікацій і типологій [15:90-91]. Протягом століть у різних філософських системах у поняття "*асоціація*" вкладали різноманітний зміст. Його по-різному трактували та вивчали і Р. Декарт, і Б. Спіноза, і Т. Гобс, і Д. Гартлі. Останнього вважають творцем першої закінченої асоціативної психології.

Власне термін "*асоціація*" в наукову парадигму ввів Джон Локк під час опису виникнення упереджень та "*хибних ідей*". Науковець вважав, що завдяки утворенню складних ідей через асоціації виникають достатньо випадкові і невимушені об'єднання ідей (страх, заботони) [3:9].

Представники суб'єктивно-ідеалістичного напрямку в асоціативній психології (Д. Берклі, Д. Юм, Т. Браун) вважали асоціації формами взаємозв'язку явищ замкненої в собі свідомості.

Цей напрям розвивали А. Бен та Р. Спенсер. Вони розробили вчення про асоціації як визначену систему психологічної науки. Воно [вчення] стало системною парадигмою, основою західноєвропейської психології у період її становлення в ролі самостійної науки.

Мали місце спроби розглянути асоціації у біологічному аспекті (еволюційному). Так, Р. Спенсер намагався створити загальну картину світу, описуючи у ній психічний розвиток людини і додаючи закон стійкості асоціацій до історії роду. В експериментальних дослідженнях та у практиці ідеї асоціанізму використовувались для пояснення законів пам'яті (Г. Еббінгауз), під час діагностики патологічних змін психіки (Е. Крепелін), у процесі дослідження мотивації (З. Фройд) [3:10].

Наприклад, Г. Еббінгауз одним із перших застосовував експериментальні методи для дослідження діяльності вищих психічних функцій. Він підійшов до цього питання з погляду формування асоціацій. Контролюючи умови виникнення асоціацій, об'єктивував процеси пам'яті [3:10].

Асоціативний напрям англійської школи розробляли В. Вундт, Р. Циген, Г. Мюллер. Наприклад, Р. Циген розподіляв розумову діяльність на послідовний ряд асоціативних уявлень. Він виокремлював асоціативну схожість, чіткість уявлень, чуттєвий тон та констеляцію, вважаючи, що *"основна проблема фізіологічної психології в тому, щоб всю множинність різних форм нашого мислення звести до простої асоціації ідей та її законів"* [3:11].

Значний внесок у розвиток асоціативної психології Росії зробили І. Сеченов та І. Павлов. І. Сеченов створив рефлекторну теорію, у якій описав психологічні основи асоціацій, ввів це поняття у систему матеріального орієнтованого психологічного знання.

Фізіологічні механізми асоціацій досліджувались школою І. Павлова. Учений пояснював асоціації за суміжністю у часі і просторі утворенням умовних рефлексів, а асоціації за подібністю – їх генералізацією. І. Павлов увів поняття *"підкріплення"* для пояснення вибіркового утворення асоціацій та уявлення про складні асоціації, що мають динаміку [3:12].

Асоціанізм як науковий напрям поступово зникає у ХХ ст. Загальновизнаною стає думка про те, що *"асоціація – це взагалі не стільки механізм, скільки явище, – звичайно, фундаментальне, – яке саме вимагає пояснення і розкриття його механізмів"* [12:26].

Порівняно з філософією та психологією, інтерес до асоціацій в лінгвістиці з'являється набагато пізніше. В. Гумбольдт був першим, хто заговорив про асоціації у мові. Аналізуючи діалектику об'єктивного і суб'єктивного у мові, він визначив, що взаєморозуміння виникає завдяки тому, що люди *"...доторкаються до одних тих самих клавіш інструменту свого духу, завдяки чому в кожного виникають у свідомості відповідні, але неоднакові смисли"* [5:166].

Основоположник структуралізму Ф. де Соссюр говорив: *"Все, у чому виражене сучасне становище мови, потрібно уміти звести до теорії синтагм та до теорії асоціацій"* [16:155]. Він виділив два типи відношень між асоціаціями: *синтагматичні* (складаються з двох одиниць, мають продовження); *асоціативні* (кількість членів яких та їх послідовність появи у пам'яті неможливо передбачити).

О. Потебня, розвиваючи ідею про слово як форму думки, виділив внутрішню форму слова, – *"відношення змісту думки до свідомості"* – уявлення людини про власну

думку. Іншими словами, внутрішня форма слова може бути охарактеризована, за О. Потебнею, як асоціація даного об'єкту з деяким іншим об'єктом за однією визначальною ознакою [11:83].

У сучасній гуманітарній парадигмі асоціація – це зв'язок, що утворюється у певних умовах між двома і більше психічними утвореннями (відчуттями, рухами, сприйняттям, ідеями). Поява компонента асоціації постійно призводить до появи іншого. [12:28]. Психологічною основою асоціації вважається умовний рефлекс [1:33].

Існує переконання, що асоціація – це психічна реальність, а її дослідження настільки важливе, наскільки важливими є дослідження інших реальностей. Асоціативні зв'язки мають глобальний характер та інтегрують всі типи словесних та міжсловесних зв'язків [4:15]. Асоціація являє собою двоелементне відношення, яке складається з трьох символів, один з яких утворює ім'я відношення, а два інших є його аргументами [2:37].

Наприклад, І. Овчинникова виділяє 3 типи асоціативних пар, беручи за основу тип вихідної асоціативної пари [10:75-76]: *синтагматичні* ("криза – світова», "закон – діючий»); *парадигматичні* ("суспільство – народ», "документ – паспорт»); *тематичні* ("мета – досягнення», "закон – основа»).

В асоціативній структурі взаємопов'язані всі компоненти. На цій основі були сформовані два закони вербальної асоціації: 1. між елементами (словами) існує асоціативний зв'язок лише тоді, коли вони можуть бути протиставлені один одному єдиним і недвозначним способом; 2. між елементами (словами) існує асоціативний зв'язок тоді, коли вони об'єднані на основі двох або більше характеристик [4:15].

За словами Р. Ромметвейта, проводячи асоціативний експеримент, ми створюємо відповідний стан, що викликає потенційні асоціації. На основі цього відзначаємо, що потенційні асоціативних реакцій відображують тимчасово пов'язаний вибір серед цих потенційних асоціацій [14: 53–56, 65–66].

Асоціативний експеримент (від лат. *associatio* – поєднання, *experimentum* – досвід) – це прийом, спрямований на вияв асоціацій, які склалися в індивіда у його попередньому досвіді [4:16].

У психологічному словнику асоціативний експеримент визначається як проєктний тест [13:27].

Розрізняють три види асоціативного експерименту [3]:

- вільний, де досліджуваному пропонують відповісти словом R, першим, що спало на думку при представленні слова S, нічим не обмежуючи ні формальні, ні семантичні особливості слова R;

- цілеспрямований, в якому експериментатор обмежує вибір R, що пропонується, накладаючи певні обмеження (наприклад, відповідати тільки іменниками або дієсловами);

- ланцюжковий, де досліджуваному пропонують відповісти за певний проміжок часу можливими словами.

Кожен із асоціативних експериментів має свої недоліки та переваги і спрямований вирішити певне коло завдань.

Уперше асоціативний експеримент був проведений у XIX столітті. Він спрямовувався на з'ясування індивідуальних особливостей людини. Звідси видно, що за своєю суттю асоціативний експеримент є психористичною методикою, об'єктивним текстом для вивчення. Під час проведення вільного асоціативного експерименту опитуваний

виконує наступні дії: **1.** від досліджуваного в умовах експерименту вимагається концентрація уваги, готовність до сприйняття стимула, бо час реакції залежить від рівня установки і від рівня готовності до реакції; **2.** сприйняття слова-стимула, але включає у себе впізнання і розуміння почутого чи побаченого слова.

Вільний асоціативний експеримент (BAE) є одним з найдавніших методів експериментальної психології та психодіагностики. Першим, хто провів цей експеримент на практиці у кінці 70-х років XIX ст., був англійський психолог Френсіс Гальтон. Метод, розроблений науковцем для вивчення асоціацій, мав навіть більше значення для науки, ніж отримані ним результати. Фактично асоціативний експеримент Ф. Гальтона став першим науковим досвідом у межах вивчення асоціацій [18:160-161].

Формування стимульного списку є однією з найскладніших проблем проведення BAE: як правильно і звідки обрати слова, як зробити суб'єктивний вибір слів обгрунтованим, об'єктивним.

Нами був проведена усно-письмова форма BAE: опитуваному потрібно було якнайшвидше письмово відповісти на почуте слово-стимул першим словом, яке спало на думку [8]. При здійсненні та опрацюванні результатів BAE реєструвався тип реакцій, їх частота, час реагування на слово-стимул, реакції в поведінці досліджуваного.

Наш список стимульних слів було отримано шляхом опрацювання словників термінів державного управління [6; 9]. На першому етапі було відібрано 75 слів, подальший аналіз яких дав змогу виділити 50 найважливіших, що виражають актуальні для інформантів поняття, якими мовці послуговуються на поточному етапі соціального розвитку, наприклад: *посада, державна служба, керівник, народ, посадовець, обов'язок, людина, громадянин, повноваження, професійність, компетентність, служіння, право, міністр, свобода слова, політика, вплив, статус, завдання, ініціатива*. Щодо граматики, стимульний список складається з іменників.

У дослідженні взяли участь 165 інформантів (студенти Житомирського державного університету імені Івана Франка). BAE проводився у 2008-2009 роках. Вік інформантів 18 – 20 років. Вибір кола опитуваних, з одного боку, обмежує експериментатора, а з другого – дає змогу отримати відомості про структуру асоціативних полів, яка в перспективі наступних кількох десятиліть (протягом життя інформантів) залишатиметься відносно стійкою

Результат експерименту – близько 8 тис. реакцій. Отримано 50 асоціативних полів.

У кожному асоціативному полі було виділено ядро – найчастіші реакції-відповіді. Одні ядра мають лише одну таку реакцію, що повторюється більш, як 24 рази, інші ж – складаються з декількох реакцій, але їх коефіцієнт не дорівнює 24. Наприклад, для слова-стимулу *суспільство* ядерною є реакція **громада**, яка зустрічається 28 разів.

За методикою визначення частотності ядра асоціативного значення, ми встановили :

1. Кількість найчастотнішої реакції із кожного асоціативного значення було додано:

32 (на стимул *посада*) + 9 (на стимул *державна служба*) + 21 (на стимул *керівник*) + 10 (на стимул *народ*) + 16 (на стимул *посадовець*) + 20 (на стимул *обов'язок*) + 20 (на стимул *людина*) + 12 (на стимул *громадянин*) + 21 (на стимул *державний службовець*) + 19 (на стимул *повноваження*) + 14 (на стимул *професійність*) + 12 (на стимул *компетентність*) + 12 (на стимул *служіння*) + 40 (на стимул *право*) + 50 (на стимул *компетенція*) + 17 (на стимул *депутат*) + 20 (на стимул *адміністрація*) + 27 (на стимул *документ*) + 14

(на стимул *міністр*) + 42 (на стимул *реформа*) + 40 (на стимул *свобода слова*) + 20 (на стимул *політика*) + 40 (на стимул *погляди*) + 22 (на стимул *репутація*) + 24 (на стимул *вплив*) + 28 (на стимул *завдання*) + 25 (на стимул *статус*) + 23 (на стимул *принциповість*) + 48 (на стимул *мета*) + 20 (на стимул *справедливість*) + 20 (на стимул *ініціатива*) + 19 (на стимул *толерантність*) + 60 (на стимул *бюлетень*) + 12 (на стимул *партія*) + 28 (на стимул *суспільство*) + 12 (на стимул *пріоритет*) + 16 (на стимул *інтереси*) + 18 (на стимул *рейтинг*) + 12 (на стимул *спілкування*) + 32 (на стимул *криза*) + 44 (на стимул *вибори*) + 12 (на стимул *опір*) + 22 (на стимул *шкода*) + 20 (на стимул *чесність*) + 22 (на стимул *закон*) + 44 (на стимул *відповідальність*) + 19 (на стимул *авторитет*) + 21 (на стимул *совість*) + 20 (на стимул *виконавець*) + 29 (на стимул *вчинок*) = 1200;

2. Суму усіх найбільш частих асоціацій було поділено на кількість асоціативних полів:
 $1200 : 50 = 24$.

Отже, ядерними реакціями асоціативного поля опитуваних будуть ті асоціації, не менш, як 24 рази.

Відповідно до ядерних реакцій усі найбільш частотні асоціації кожного асоціативного ядра умовно поділено на три групи:

1) Ядерні реакції (ті реакції, які зустрічаються не менш, ніж 24 разів);

2) Реакції, які наближаються до ядерних (ті реакції, кількість яких на 2-5 одиниць менша від ядерних);

3) Реакції, які знаходяться далеко від ядерних (ті, які не відносимо до ядерних).

Перша група. До цієї групи було віднесено реакції, які в асоціативному полі зустрічаються не менш, як 28 разів. Такі реакції є ядерними, спостерігаємо їх у 17 асоціативних полях (табл. 1).

Таблиця 1.

№	Стимул	Реакція	Коефіцієнт
1	Посада	Робоче місце	32
14	Право	Закон	40
15	Компетенція	Можливість	50
18	Документ	Підпис	27
20	Реформа	Зміни	42
21	Свобода слова	Вільнодумство	40
23	Погляди	Думка	40
25	Вплив	Тиск	24
26	Завдання	Виконання	28
27	Статус	Становище	25
29	Мета	Ціль	48
33	Бюлетень	Вибори	60
35	Суспільство	Народ	28
40	Криза	Економіка	32
41	Вибори	Президент	44
46	Відповідальність	Серйозність	44
50	Вчинок	Дія	29

Друга група. До цієї групи відносимо реакції, кількість яких в одному асоціативному полі менша на 2 – 5 одиниць від кількості ядерних. Таких реакцій 18 (табл. 2):

Таблиця 2.

№	Стимул	Реакція	Коефіцієнт
3	Керівник	Лідер	21
6	Обов'язок	Громадянин	20
7	Людина	Жива істота	20
9	Державний службовець	Військовий	21
10	Повноваження	Можливість	19
17	Адміністрація	Органи управління	20
22	Політика	Конкуренція	20
24	Репутація	Становище в суспільстві	22
28	Принциповість	Умовність	23
30	Справедливість	Об'єктивність	20
31	Ініціатива	Крок вперед	20
32	Толерантність	Ввічливість	19
43	Шкода	Автомобіль	22
44	Чесність	Правда	20
45	Закон	Право	22
47	Авторитет	Лідер	19
48	Совість	Відсутність реакції	21
49	Виконавець	Діяч	20

Третя група. Такі реакції ядерними назвати не можна, адже їх кількість далека до 24. Цих реакцій 15 (табл. 3):

Таблиця 3.

№	Стимул	Реакція	Коефіцієнт
2	Державна служба	Військовослужбовець	9
4	Народ	Громада	10
5	Посадовець	Вимогливий	16
8	Громадянин	Патріот	12
11	Професійність	Якість	14
12	Компетентність	Відсутність реакції	12
13	Служіння	Церква	12
16	Депутат	Влада	17
19	Міністр	Тимошенко	14
34	Партія	Комуністична	12

36	Пріоритет	Перевага	12
37	Інтереси	Цікавість	16
38	Рейтинг	Рівень	18
39	Спілкування	Розмова	12
42	Опір	Боротьба	12

Порівнявши отримані реакції із словниковими тлумаченнями стимулів, можемо констатувати, що існують певні збіги та розбіжності між асоціативним та лексичним значеннями, наприклад, відповідно: *мета – ціль, вплив – тиск та посада – посаг, депутат – деспот*. Хоча були випадки приблизної відповідності, тобто словникові дефініції стимулу за семантикою подібні реакціям (наприклад, *посада – місце, документ – цінний папір, народ – люди* та ін.) [17].

Реакції на кожен стимул склали асоціативні поля з різними структурами. Для аналізу отриманих реакцій було взято за основу класифікацію Д. Терехової, до якої внесли певні корективи, деталізуючи та уточнюючи її класифікаціями О. Леонтєва, Л. Маршалової, Ю. Караулова. Описуючи асоціативне поле кожного зі стимулів, було помічено, що *«найвідоміші факти реальної дійсності у свідомості людини закріплені найбільш стереотипними вербальними асоціаціями»* [7: 10].

Отже, асоціації були об'єктом вивчення протягом багатьох століть. Їх аналізом займалися філософи, психологи, лінгвісти. У сучасній науці термін *«асоціація»* використовується в усіх сферах життєдіяльності людини і є суб'єктивним образом існуючих поза свідомістю людини зв'язків між явищами і предметами реального світу.

Дослідження семантичної структури слів суспільно-політичної сфери використання за допомогою вільного асоціативного експерименту показало, що асоціації, які увійшли до асоціативного ядра, перебувають у різних відношеннях із словниковими визначеннями суспільно-політичних термінів. У одних випадках слова-реакції повністю відповідали визначенню, в інших – були синонімами. Проте присутні були слова-відповіді, які зовсім не стосувалися суспільно-політичної сфери. У процесі такого зіставлення було з'ясовано, що реципієнти деякими термінами не володіють взагалі, а інші – неправильно інтерпретують та вживають у контексті.

Саме через асоціації виявляється індивідуальний, неповторний світ носія мови, з їх допомогою з'ясовується ставлення мовця до навколишнього світу, адже мова, що є формою існування думки, охоплює всі сфери індивідуального та суспільного життя людини, є невід'ємною частиною людської природи.

Подальші дослідження потребують розширення стимульного списку слів сфери державного управління та залучення широкого кола інформантів з метою отримання максимально об'єктивних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия: В 30 т. / [Гл. ред. А.М.Прохоров]. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл. Т. 25.

2. Гасица Н.А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе / дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Гасица Наталья Александровна – М., 1990. – 184 с.
3. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента : монография / Е.И. Горошко. – Харьков; М.: Издательская группа “РА-Каравелла”, 2001 – 320с.
4. Горошко Е.И. Специфика ассоциативного сознания некоторых групп русскоязычного населения Украины / Е.И. Горошко // Языковое сознание: формирование и функционирование. – М: Ин-т языкознания РАН, 1998. – С. 186-200.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
6. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / [Уклад. О. Ю. Оболенський]. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.
7. Дмитрюк Н.В. Национально-культурная специфика вербальных ассоциаций / Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1985. – 22 с.
8. Кушмар Л.В. Лексика економічної сфери у мовній картині світу українців / Автореф. дисс. канд. филол. наук – Житомир, 2010. – 22 с.
9. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління / В.Я. Малиновський. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.
10. Овчинникова И.Г. Ассоциации и высказывание: Структура и семантика: Учеб. пособие по спецкурсу / И.Г. Овчинникова. – Пермь: Перм. гос. ун-т., 1994. – 124 с.
11. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 632 с.
12. Психологічний словник / [За ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка]. – К, 1982. – 216 с.
13. Психология. Словарь / [Под общей ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского]. – М, 1990. – 494 с.
14. Роммейтвейт Р. Слова значения и сообщения // Психолінгвістика за рубежом : СБ. / [Отв. ред. А. А. Леонтьев. и Л. В. Сахарный]. – М. : Наука, 1972. – 184 с.
15. Сахарный А.А. Введение в психолінгвістику: Курс лекцій / А.А. Сахарный. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 184 с.
16. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
17. Тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
18. Шульц Д.П., Шульц С.Э. История современной психологии / Пер. с англ. – С-Пб.: Евразия, 1998. – 528с.